

MUTAȚII ESTETICE ÎN ROMANUL SECOLULUI XX REPREZENTANȚI ÎN LITERATURA UNIVERSALĂ (prima parte)

1. **MARCEL PROUST** (1871 – 1922) este scriitor, critic și eseist francez care, la începutul secolului XX, a transformat profund specia romanului, îndepărtând-o de modelele sale din secolul anterior și făcând-o aptă să exprime problematica, sensibilitatea și frământările epocii sale. El este cunoscut mai ales datorită operei monumentale „În căutarea timpului pierdut”, alcătuită din șapte volume, dintre care primele patru au fost publicate în perioada 1913 – 1922, iar ultimele trei au apărut postum. Prima inovație importantă se referă la raportul dintre romancier și lumea reflectată în opera sa, prin care se diferențiază de romanul realist. Dacă la H. de Balzac, scriitorul era creatorul atotștiutor al unei lumi care, prin complexitatea și caracterul ei verosimil, făcea concurență lumii reale, la M. Proust, scriitorul se află în centrul operei, în mijlocul lumii evocate. Astfel, evenimentele și personajele sunt cunoscute numai în măsura în care naratorul (Marcel) ia cunoștință de ele sau și le amintește, iar cititorii le descoperă în același timp cu el, adesea fragmentar, incomplet, sau în ipostaze care vor fi contrazise de

perspectiva ulterioară asupra lor. Considerând că nu se poate cunoaște în totalitate decât pe sine, romancierul modern trebuie să aprofundeze această cunoaștere. Pătrunzând în complexitatea propriei psihologii, el va putea afla, prin analogie, mai multe despre om în general. Această investigație în profunzime face din M. Proust un reprezentant de seamă al analizei psihologice în literatură. Spre deosebire de prozatorii din secolul al XIX-lea, care descriu cu obiectivitate și detașare o anumită problemă de psihologie, Proust urmărește traseul sinuos și paradoxal al sentimentelor, capriciilor și revelațiile memoriei, complexitatea proceselor sufletești provocate de o simplă senzație, romanul fiind scris la persoana întâi.

Ca modalitate de cunoaștere, locul inteligenței și al rațiunii fiind luat de intuiție, romanul proustian reflectând, astfel, o tendință manifestată și în gândirea filosofului francez Henri Bergson. Ca o consecință în planul construcției romanului, ordinea evenimentelor prezentate nu mai este logică, orientată strict după criteriul cronologic, ci o senzație sau o întâlnire cu un personaj îl face pe narator să se întoarcă în trecut, să evoce întâmplări și stări de spirit pe care i le oferă memoria și pe care le interferează cu evenimentele din prezent.

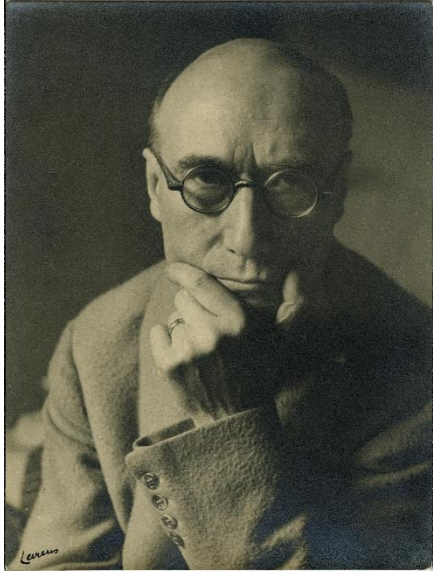
Tema centrală a romanului este timpul, după cum arată și titlul, abordarea acestuia fiind inspirată de filosofia lui H. Bergson, pentru care timpul este durată, flux continuu, devenire neîntreruptă, astfel că scurgerea vremii este privită în raport cu stările sufletești ale eroului-narator. Această

concepție are consecințe și în planul construcției narative, în sensul că timpul povestirii tinde să egaleze sau chiar să depășească timpul povestit. Dacă romanul tradițional rezuma în câteva rânduri discuții sau stări sufletești, romanul proustian acordă importanță prezentării amănunțite a gândurilor, senzațiilor și stărilor sufletești. Revelația se produce prin intermediul memoriei involuntare, singura care are încărcătură afectivă, putând transpune integral în alt moment al duratei.

Preocupat de psihologie, M. Proust dă profunzime personajelor sale, care au complexitatea și inconsecvența oamenilor din realitate. Dacă personajul balzacian era prezentat prin mediul în care trăiește (personaje tipice puse în situații tipice), în romanul proustian nu există caractere stabile, ci personajele sunt inconsecvente și se transformă în timp. Individul este constituit dintr-o serie de ipostaze diferite, alta în fiecare moment. Un personaj se comportă în mod diferit și în funcție de mediile în care evoluează, în funcție de punctul de vedere din care este privit. Concluzia care se desprinde este că, dacă oamenii sunt inconsecvenți, personalități complexe, transformându-se în timp, nu ne putem cunoaște cu adevărat decât pe noi înșine. Este ceea ce încearcă să realizeze naratorul de-a lungul întregului roman.

Prin analiza subtilă și profundă a psihicului uman, prin modul original de integrare a timpului într-o creație epică, prin construcția inedită a personajelor și prin arhitectura complexă a operei, Marcel Proust a

revoluționat tehnica romanului, contribuind în mod fundamental la evoluția prozei moderne.

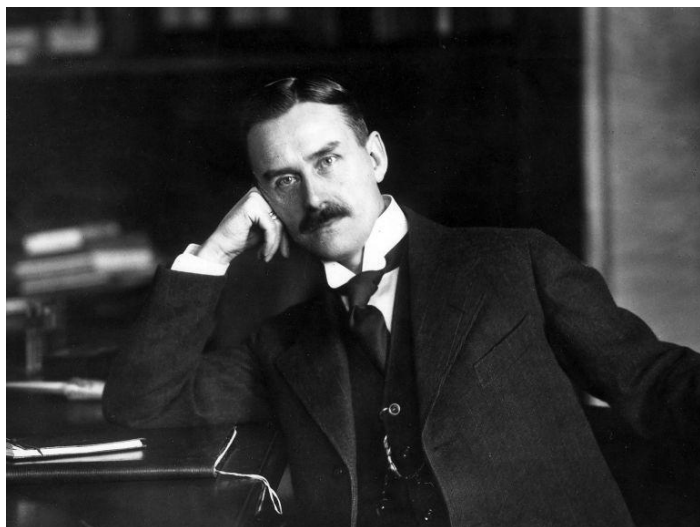
2. **ANDRÉ GIDE** (1869 – 1951) a fost un scriitor și eseist francez, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1947, care a publicat mai multe opere literare reprezentative pentru inovarea romanului secolului XX. Primele romane („Călătoria lui Urien”, „Mlaștini”, „Fructele pământului”), unele scrise la persoana întâi, au reprezentat încercări de a se descoperi pe sine, care continuă și în „Imoralistul”, „Poarta îngustă” sau „Pivnițele Vaticanului”.

În 1925 publică romanul „Falsificatorii de bani”, numit și „roman în roman”, deoarece mult pregătitul roman al lui Edouard ne va rămâne inaccesibil. Având conștiința scrierii sale, ni se creează iluzia că adevăratul autor este Edouard, prin urmare, majoritatea întâmplărilor ni se dezvăluie prin intermediul jurnalului acestuia. Procedeul utilizat este cel al „punerii în abis”, pe care Gide îl explică: „Inventez un personaj – romancier, din care fac figura centrală a cărții; iar subiectul (...) este tocmai lupta între ceea ce-i oferă realitatea și ceea ce el pretinde să facă din ea. [Romanul meu] este istoria operei și a zămislirii acesteia.” Teoretician al literaturii, Gide compară această metodă cu două oglinzi puse față în față, în care rama uneia se reflectă la nesfârșit în cealaltă.

În „Falsificatorii de bani”, folosește această tehnică narativă („mise en abîme”), având parte de o relatare din jurnalul unui personaj central pe nume Edouard, care vorbește despre intenția de a scrie un roman cu titlul „Falsificatorii de bani”, iar în acest fel, ideea de punere în abis este ilustrată, autorul scoțând în evidență chiar în fața noastră romanul. Această operă se axează pe perspectiva narativă asemănătoare cu povestirea în ramă, dar la un nivel mult mai abstract, tehnica punerii în abis fiind o perspectivă narativă în oglindă, ca și cum totul ar fi pus în fața unor oglinzi ce se reflectă etern una în cealaltă. Se prezintă intenția personajului principal de a scrie un roman – romanul pe care cititorul îl are în față –, având în prim-plan câteva personaje centrale: Edouard, Olivier, Laura, Bernard, care gravitează în jurul nucleului central, iar pe lângă acestea, apar și personaje episodice cu care autorul trasează idei din nucleul central (de exemplu, La Pérouse, un profesor de pian senil, sau copiii care falsifică bani). În sens larg, autorul nu vorbește despre falsificatorii de bani, ci despre autorii care sunt niște falsificatori. Avem aici două perspective greu de urmat, neștiind cine este adevăratul autor, chiar dacă în operă apare clar faptul că Edouard scrie cu adevărat romanul, cititorul înclinând spre asocierea lui cu adevăratul autor. Opera poate fi considerată, așadar, un roman în roman, chiar dacă opera lui Edouard nu a fost niciodată finalizată, toate detaliile fiind relatate din jurnalul acestuia, pus în scenă de autorul adevărat. Acest aspect îl așază pe Edouard în poziția de martor indirect la acțiune, dorind să scoată în evidență detalii din jurnal, iar în acest fel, el să fie considerat un falsificator. Romanul

este o reflexie continuă între două oglinzi, o adaptare abstractă a unei tehnici narative cu care Gide se joacă și prin care diluează a doua perspectivă narativă, aducând în final o palpabilitate operei.

Amestecul de ficțiune și autenticitate, pe de o parte, de romanesc și eseu literar, pe de altă parte, vor avea un impact puternic atât asupra literaturii epocii, cât și asupra romancierilor din generațiile viitoare. De altfel, ironia, demitizarea, romanul unui roman, nevoia de sinceritate și autenticitate reprezintă modalitatea lui Gide de a înscrie într-o tradiție culturală și de a se raporta la literatura de până la el, dar și de a marca un veritabil punct de plecare pentru ceea ce va veni după el (de exemplu, A. Camus, în „Străinul”, se raportează la tehnica gidiană). El anticipează și antiromanul, pentru că de la el provine înlăturarea epicului, dispariția personajului tradițional, a „caracterului” din epocile trecute, precum și ideea romanului unui roman, a textului văzut ca metatext, pe care numeroși scriitori au preluat-o ca atare (de exemplu, reprezentanții Noului Roman Francez). În literatura română, principalii adepți ai formulei literare gidienne sunt Mircea Eliade, Anton Holban și Mihail Sebastian.

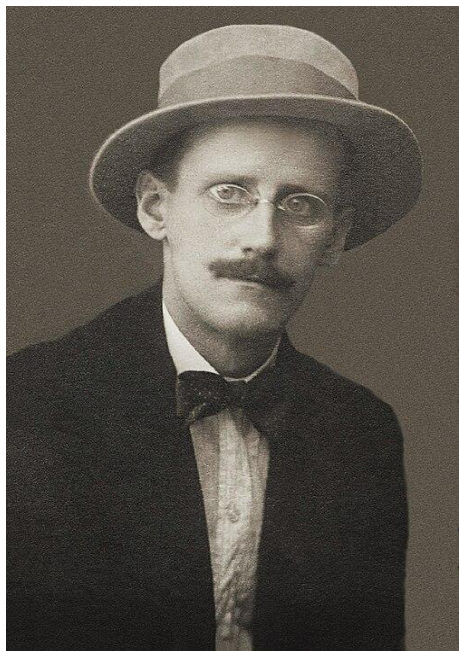

3. **THOMAS MANN** (1875 – 1955) este scriitor și eseist german, autorul unor nuvele și romane reprezentative pentru literatura secolului XX, astfel că, în 1929, i s-a decernat Premiul Nobel pentru Literatură. Una

din creațiile sale este „Muntele vrăjit”, apărut în 1924, considerat un roman-eseu, în care principala temă de meditație este scurgerea timpului, a cărui trecere este resimțită în mod subiectiv. Dacă la M. Proust, memoria involuntară poate să readucă la viață un trecut care părea pierdut pentru totdeauna, pentru Thomas Mann, timpul se contractă sau se dilată după cum este, monoton sau plin de acțiune, realitatea sa contrazicând părerile preconcepute. În „Muntele vrăjit”, autorul privește timpul din punctul de vedere al eroului său, Hans Castorp, ca noțiune teoretică, filosofică, pusă în strânsă relație cu alte concepte, ca acela de spațiu în mișcare, considerând timpul ca etern și spațiul ca infinit. Acțiunea din roman se petrece într-un sanatoriu, care devine cadrul de desfășurare a unor discuții despre timp, fericirea omenirii, statul perfect, sociologia suferinței, viața și moartea, probleme care frământau Europa înainte de Primul Război Mondial, perioadă caracterizată prin contradicții violente și antagonisme ireductibile. Totodată, „Muntele vrăjit” poate fi considerat și un roman al formării, tânărul Hans Castorp, inițiat în misterele bolii, dragostei și morții, fiind

disputat de doi „educatori” cu concepții contradictorii. Ei simbolizează cele două mari orientări ce se confruntă în gândirea epocii: raționalismul, reprezentat de Settembrini, adept al libertății de gândire, și iraționalismul, reprezentat de Naphta, cărora li se adaugă instinctul vieții naturale, simbolizat de Peeperkorn. După șapte ani, eroul părăsește sanatoriul tocmai atunci când Europa răsună de bubuitul tunurilor, anunțând începutul Primului Război Mondial. Astfel, ultimele pagini ale cărții au aspectul unui roman de război, asemănător altor scrieri din literatura română și universală.

Prin conținutul său filosofic, prin mesajul umanist pe care îl transmite, prin structura originală de roman-eseu și prin realizarea artistică, „Muntele vrăjit” reprezintă unul dintre marile romane ale secolului XX, a cărui problematică o sintetizează.

4. **JAMES JOYCE** (1882 – 1941) este un scriitor irlandez de limbă engleză, considerat unul dintre cei mai importanți prozatori ai secolului XX, critica literară situându-l în fruntea modernismului anglo-saxon. Cele mai cunoscute opere ale sale sunt „Portret al artistului în tinerețe” și „Ulise”, acesta din urmă fiind considerat o capodoperă a literaturii moderne. Autorul creează o operă complexă care revoluționează tehnica romanului, introducând modalități literare ce aparțin altor genuri și specii (poem, dramă, eseu, povestire, reportaj), precum și procedee care dau unor fragmente construcție muzicală. „Ulise” reprezintă o versiune modernă, parodică a epopeii lui Homer, „Odiseea”, de unde preia și tema călătoriei, simbol al cunoașterii și al descoperirii de sine. De asemenea, structura romanului o repetă, cu mici modificări, pe cea a „Odiseei”, fiecare capitol corespunzând unui episod al epopeii.

Partea întâi – „Telemahiada” – se concentrează asupra lui Stephen Dedalus, romanul prezentând maturizarea acestuia, după cum sugerează și numele său, provenit de la personajul mitologic Dedal, simbolizând maturizarea, drumul labirintic spre lumină, spre împlinirea spirituală și afectivă.

Partea a doua – „Peregrinările lui Ulise” – urmărește peregrinările lui Leopold Bloom, care străbate străzile orașului, trece pe la redacția ziarului „Omul liber”, se îndreaptă spre Biblioteca Națională, drumul lui intersectându-se cu cel al lui Stephen Dedalus. Autorul utilizează o varietate de tehnici ale romanului modern, o multitudine de personaje, încercând să surprindă fragmente din viața orașului în simultaneitatea lor (de exemplu, capitolul care corespunde episodului sirenelor din „Odiseea” are o construcție muzicală adecvată).

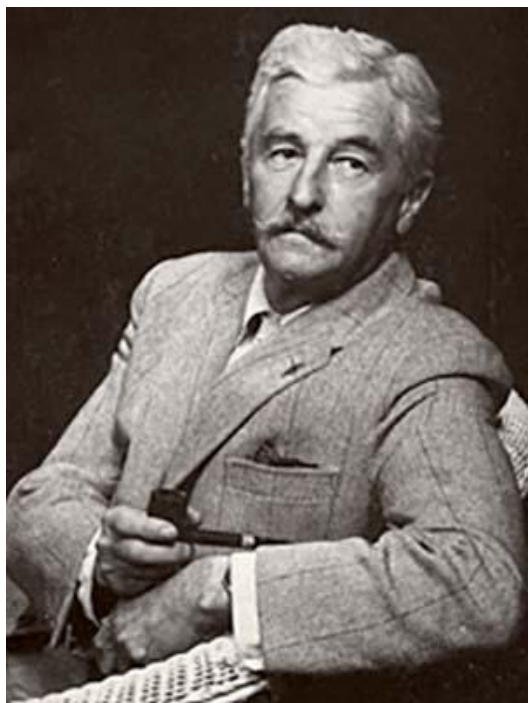
Partea a treia – „Nostos sau Întoarcerea în Itaca” – este consacrată femeii, Molly Bloom, care, trezită din somn de întoarcerea soțului ei, își rememorează viața într-un monolog interior care încheie cartea cu un „da”, afirmație simbolică adresată forțelor profunde ale dragostei și vieții: „da și inima lui bătea ca nebună și da am spus da vreau. Da.”

Monologul interior al lui Molly, întins pe mai multe zeci de pagini, reprezintă o tehnică narativă pe care o cultivă Joyce în roman, cu intenția de a prezenta fluxul conștiinței, curgerea continuă a gândurilor, care sunt provocate de un fapt exterior ori de un cuvânt sau se formează unele din altele, prin asociații adesea întâmplătoare, care nu respectă regulile logicii. Monologul interior are însă și rolul de a reda gândurile fragmentare, sub forma cărora subconștientul își trimite intermitent impulsurile la suprafața conștiinței, conform concepției lui Freud a cărei teorie psihanalitică a influențat tehnica romanului lui Joyce.

În modul de realizare a monologului interior se reflectă și concepția lui Joyce asupra timpului în roman. Acesta este dilatat în „Ulise”, în paginile căruia scriitorul încearcă să capteze toată bogăția de gânduri și impresii ale unei zile.

O altă caracteristică a romanului este realizarea unor episoade sub formă dramatizată, cu dialoguri și indicații de regie ca în piesa de teatru. De asemenea, prin asociațiile de cuvinte ale diferitelor limbi, ca în poezie, cuvintele se încarcă de semnificații prin alăturările lor neașteptate, având ca efect ambiguitatea limbajului.

Înscriindu-se pe linia scrierilor care încearcă să ofere o viziune totalizatoare asupra universului și a omului, „Ulise” este o operă profund originală, care sintetizează numeroase modalități de expresie din literatura universală, deschizând drumuri noi romanului modernist.

5. WILLIAM FAULKNER (1897 – 1962)

este un prozator american, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură, care a fost influențat de proza modernistă a lui James Joyce. În ciclul de romane „JOKNAPATAWPHA”, realizează o întreagă frescă a sudului Statelor Unite din timpul stăpânirii indienilor până la mijlocul secolului XX, dar nu prezintă evenimentele în succesiunea lor

cronologică, ci într-o ordine dictată de necesitățile narațiunii. Tehnica lui de creație este profund originală, contribuind la procesul de inovare a prozei secolului XX.

Romanul „Zgomotul și furia” este compus din monologurile interioare ale celor patru personaje: frații Quentin, Benjy, Jason și servitoarea Dilsey, ca la James Joyce, dar utilizarea pe care i-o dă Faulkner acestui procedeu este originală, el fiind sensibil față de viața emoțională a personajelor sale. De asemenea, scriitorul stăpânește într-un înalt grad capacitatea de caracterizare a eroilor lui prin cuvânt: fiecare personaj este construit ca o temă dintr-o compoziție muzicală în jurul unor motive simbolice – caprifoiul, apa, copacii, florile, oglinda, focul, lumina –, caracterizând în profunzime psihologia complexă și interiorizată a lui Quentin, senzațiile

simple ale lui Benjy, mânia și spiritul practic al lui Jason sau calmul și omenia lui Dilsey.

Prin faptul că autorul este prezent în „Zgomotul și furia” numai prin intermediul personajelor sale, el contribuie la perfecționarea în roman a tehnicii punctelor de vedere, pe care o întâlnim și în opera următoare, „Pe când agonizam”. Aici, viața tristă a unei familii sărace este evocată prin fragmentele monologului interior al fiilor care, împreună cu tatăl lor, conduc pe ultimul drum sicriul mamei spre a o înmormânta în locurile natale.

Unele personaje din romanele lui Faulkner au măreția tragică a eroilor antici, înrâncenarea în luptă cu destinul și vina tragică pe care o plătesc prin nefericire și moarte, cum este Thomas Sutpen din „Absalom, Absalom!”, care simbolizează ridicarea, strălucirea și decăderea Sudului american în decursul unei singure generații.

Într-o formulă romanească nouă, care îmbină analiza psihologică și problematica socială în proiecția mitică a Sudului american, într-un stil propriu, inconfundabil, Faulkner își exprimă încrederea în permanența umanității, care va supraviețui destinului ei, oricât de vitreg.

În Discursul lui Faulkner la decernarea Premiului Nobel în 1950, autorul afirmă: „Refuz să accept sfârșitul omenirii... Cred că nu numai că omenirea va dura, dar și că va triumfa. (...) Datoria poetului, privilegiul său sunt de a-l ajuta pe om să îndure înălțându-i inima, reamintindu-i curajul, onoarea, speranța, mândria, compasiunea, mila și jertfa care au fost gloria trecutului

său. Vocea poetului nu trebuie să fie doar o mărturie a omului, ci poate fi unul dintre pilonii, sprijinul care îl ajută să îndure și să învingă”.